

Artikel uit het bulletin van de
Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis*

(*vzw opgericht in 1963, tot juni 2007 Antwerpse Vereniging voor Bodem en Grotonderzoek)

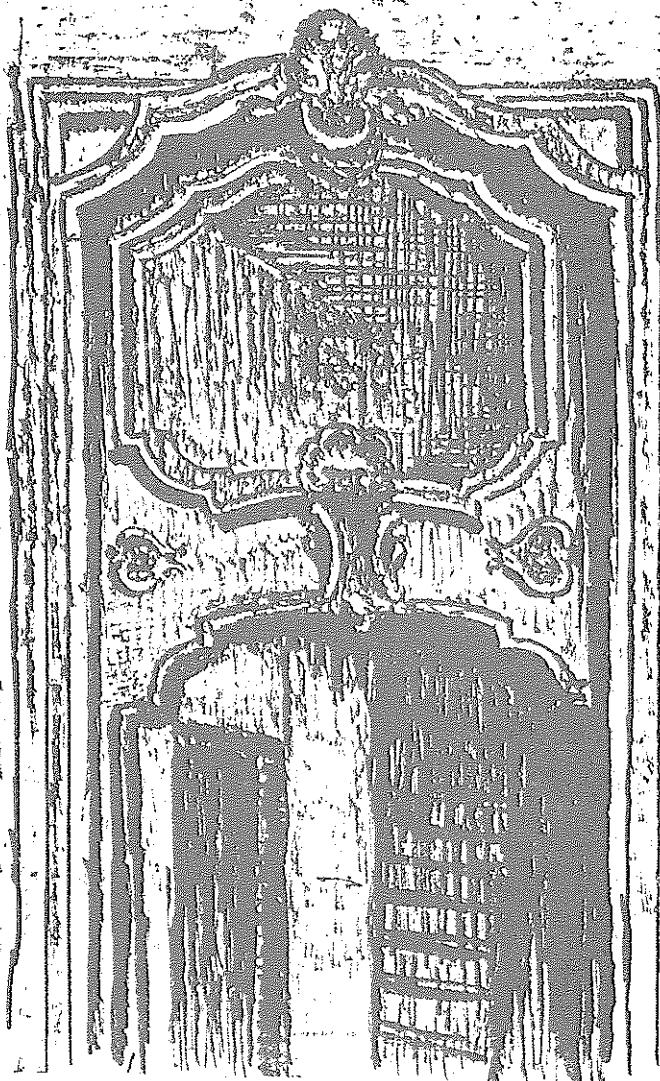
Van Herck, P., 'Geschiedenis van het binnenhuis. 6. De 15de eeuw', *Bulletin van de Antwerpse vereniging voor bodem- en grotonderzoek*, 1979/8, 7–17.

Download van: <http://www.avbg.be/bulletin.html>
Contact: <http://www.avbg.be/contact.html>

© 2008-2009 Tim Bisschops & Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis vzw. Tekst en afbeeldingen strikt voor persoonlijk gebruik. Publiek of commercieel gebruik enkel mits schriftelijke toestemming van het bestuur van de AVBG.

antwerpse vereniging voor
bodem - en grotonderzoek.

BULLETTIN nr 8

maandelijkse uitgave
jaargang 1979

Geschiedenis van het binnenhuis . 6

MEUBELLEN (1)

Rond 1540 (tweede Renaissance) kwam te Antwerpen de specifieke Grotteskenstijl of "Florisstijl" op. Deze Floris-decoratie is voelbaar doorheen de ganse 16e en de eerste helft van de 17e eeuw in de Nederlanden, Duitsland, Scandinavië en Engeland en werd verspreid, tussen 1546 en 1557, door gravures en door werken. (2)

Het meest voorkomend meubel bleef nog steeds de koffer waar het gotisch brief-paneel stilaan vervangen wordt door renaissance beeldhouwwerk, dat tegen het einde van de eeuw zal overgaan tot Barok.

Het reliëf zal zich meer en meer gaan accentueren met vooruitspringende kroonlijsten, gedraaide zuiltjes en vrijstaand beeldhouwwerk.

In de begin-periode paste het ijzerbeslag zich aan door het aanwenden van de balustervorm om in de tweede helft van de eeuw te verdwijnen.

- Kasten komen nu voor met twee grote deuren, met acht panelen, vier aan vier boven elkaar opgesteld, met mooie gebeeldhouwde of gedraaide makelaar en bekroond met de klassieke kroonlijst. (3)

- Crédence (4) : buffet, dressoir of dressoor waarop men het vaatwerk tentoonstelde tot in het laatste kwart van de 16e E -, dikwijls nog zoals in de gotische periode met een baldakijn maar wel met nieuwe Renaissance elementen versierd.

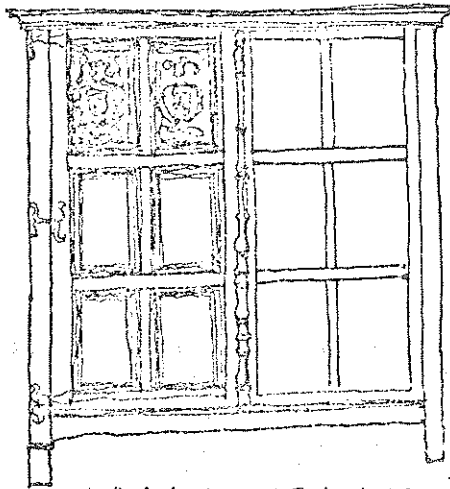
Vermoedelijk in oorsprong van de Rijnstreek, ca. 1570, het z.g. "troonkastje" - waarvan het ondermeubel twee deuren heeft met omlijst paneel in ruitvorm, bovenop een ondieper kastje met drie deurtjes en de kroonlijst gedragen door twee zuilen of karyatiden. Uit de Floris-periode kennen wij slechts met zekerheid nog één troonkastje in het Gasthuis van Lier.

- Tafels (5) : vanaf de 16e E. kregen de tafels meer een vaste plaats in het interieur. Er werd gezocht om ze te kunnen vergroten of in te plooiën. Eerst komen naar Italiaans-Frans model wangentafels voor. Vredeman de Vries geeft in zijn uitgegeven werken tekeningen van uittrektafels. De poot heeft hier dan de vorm van een vaas die later bolpoten zullen worden. Regels verbinden de poten onderling.

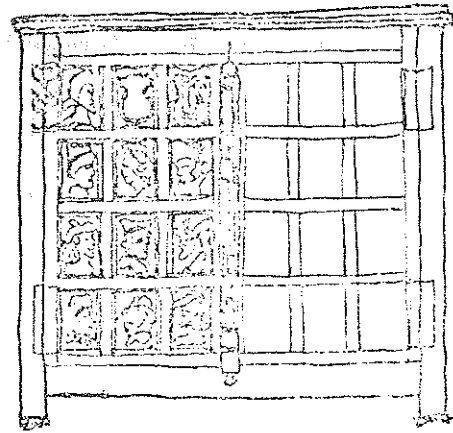
Wisseltafel : met schuifjes of verdelingen onder het blad dat kon verschoven worden.

- Zitmeubelen : Zetels met troonhemels of baldakijnen komen nog voor, om volledig te verdwijnen in de 17e E., ook vele zetels met hoge rug (6).

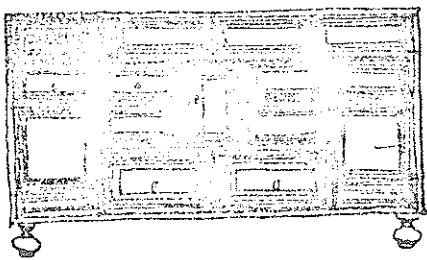
Bankjes of krukjes : kleine stoel met drie of vier poten kwamen veel voor. Tegen het einde van de 16e E. ontstaat hieruit het

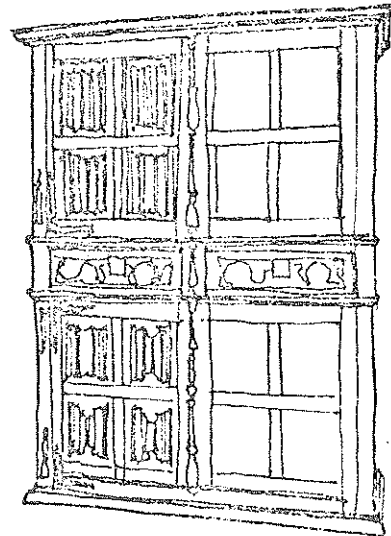
VLAAMSCH KAST IN EIK, MIDDEN
XVI^{de} EEUW. BRUSSEL, MUS. K-O.

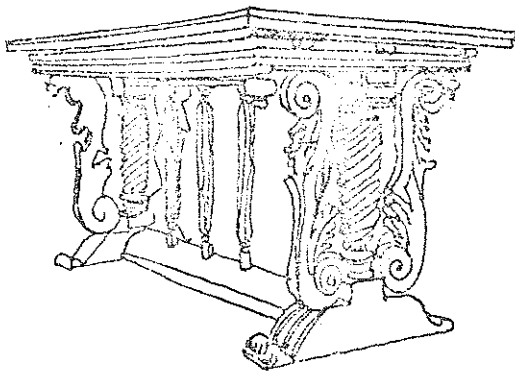
VLAAMSCH KAST IN EIK, BEGIN
XVI^{de} EEUW. BRUSSEL, MUS. K-O.

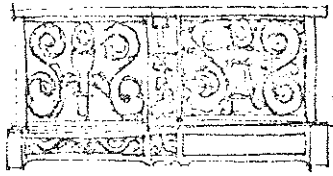
KAST MET INGELEGD
ELDENDEEM, XVII^{de} EEUW

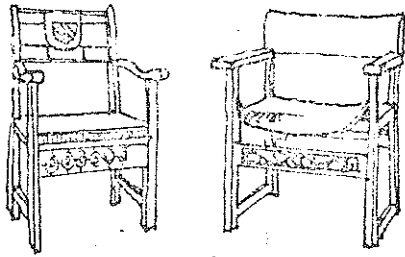
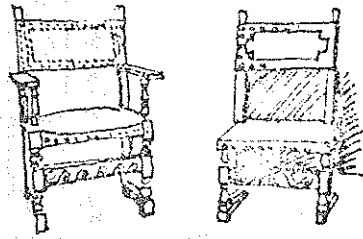
EIKEN KAST UIT DE XVI^{de} EEUW.
RUSEL. HOSP. ST. SAUVEUR.

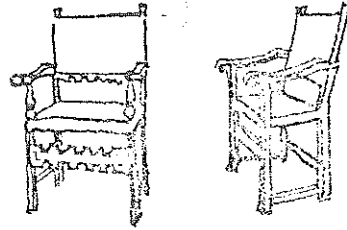
TAFEL UIT ARAGON NAAR
FRANS MODEL GEMAANT
MIDDEN XVI^{de} E. MADRID AVERZ

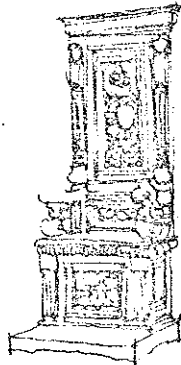
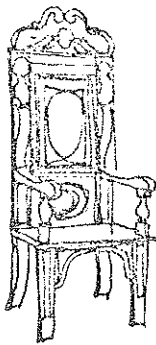
◦ KOFFER. 1540. ◦

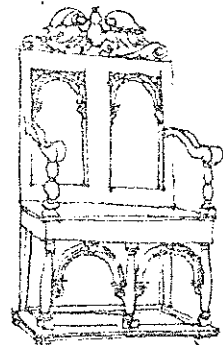
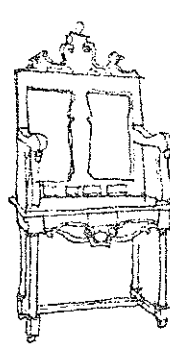
STOELN UIT DE XVI^{DE} EEUW

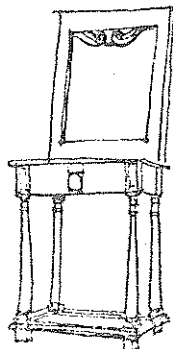
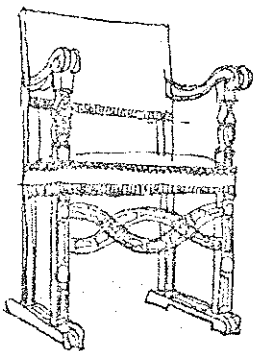
STOELN UIT DE 2DE HELFT
V.D. XVI^{DE} EEUW.

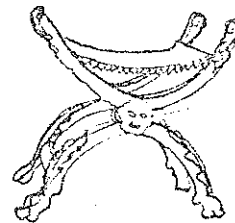
◦ LEUNSTOEL EN TROONZETEL ◦
◦ 2DE HELFT XVIE EEUW ◦

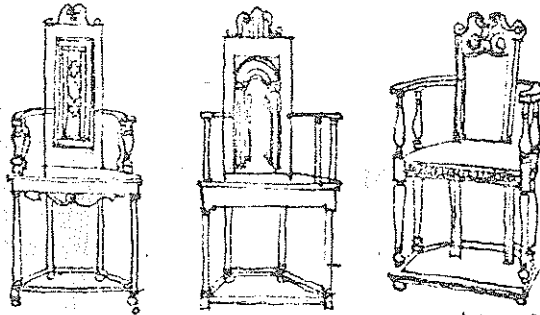
◦ LEUNSTOELN,

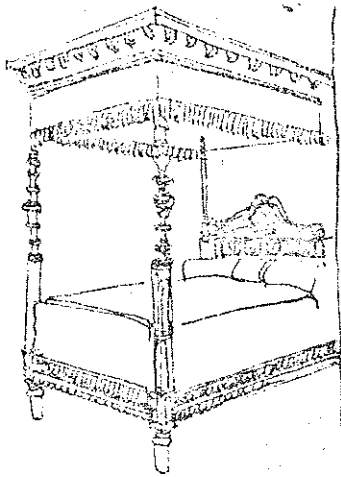
◦ LEUNSTOEL, LAAT-RENAISSANCE, XVI^{DE} EEUW. ◦
◦ STOEL, VROEG-RENAISSANCE, XVI^{DE} EEUW. ◦

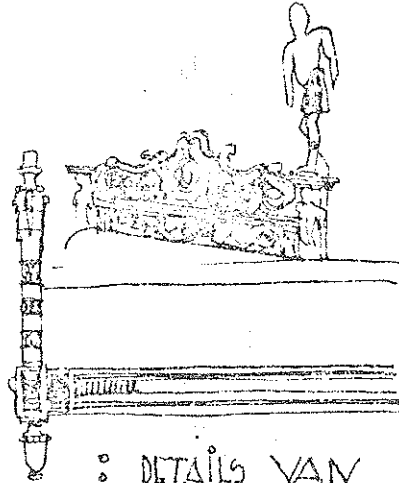
◦ VOUWSTOEL, 2DE HELFT
XVIE EEUW ◦

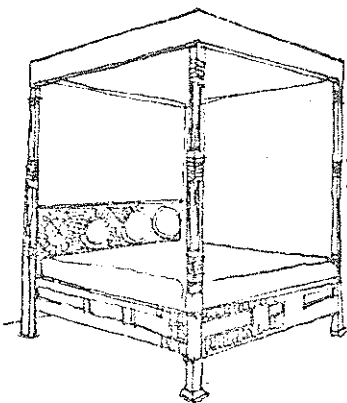
DRIE "CAQUETOIRES", 1° 1575 OSLO, MUS.
 2-3, 2de HELFT XVIe EEUW. PARYS
 MUS. CLUNY

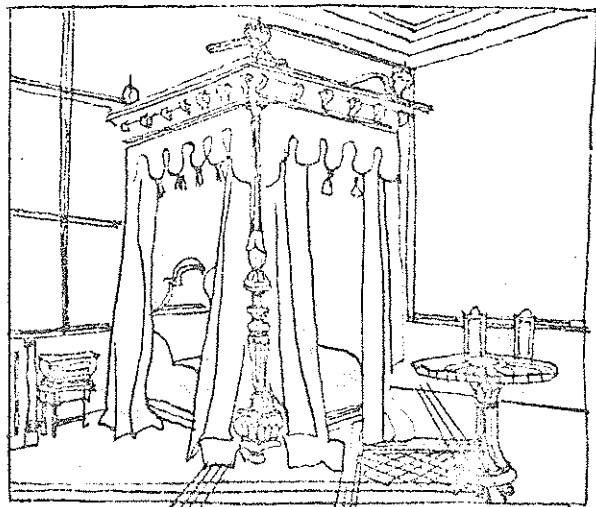
BED, XVIe EEUW
 PARYS, MUS. CLUNY

DETAILS VAN
 NEVENSTAAND BED

WEMEL BED
 1de HELFT
 XVIe EEUW

BED MET BEHANGSELS
 XVIe EEUW

plooibankje, rijkelijk versierd. Het is de z.g. "Dagobertzetel".

Tabourets (7) : vanaf de 16e E. spelen zij een grote rol in de hiërarchie van de edellieden : enkel de vrouwen van prinses, hertogen en van enkele hoge dignitarissen van het hof hadden er recht op. Dit "zitrecht" lokte dikwijls grote conflicten uit. Voor mannen was het zitrecht op een tabouret de hoogste rang waarop ze aanspraak konden maken in het gezelschap van de Koning.

Laquetoire of vrouwenstoelen : lichtere zetels met houten rug komen voor vanaf het begin van de 16e E.

- Stoelen(8) : met gedraaide poten komen voor op het einde van de 16e E. In de rekeningen worden zij ook Spaanse stoelen genoemd omwille van de bekleding met spaans leder en koperen nagels. Bank : deze vertoont in haar ontwikkeling overeenkomst met de stoelen. Biezen stoelen : vanaf 1587 vinden we in de inventarissen gebiesde stoelen; zelfs in rijke interieurs zoals in het kasteel van Vaux (1661) bewoond door de intendant Fouquet : "chaises de Flandres viel, garnye de paille".

- Bedden : Vanaf de 16e E. werd het hout zichtbaar gelaten en versierd of gebeeldhouwd. De bedden worden van nu af aan ingewerkt met zware vijzen (vandaar de naam "bedvijzen") en pinnen. De hemel met houten kroonlijst wordt gedragen door vier zuiltjes, gebeeldhouwde balusters of cariatiden. Gordijnen en lambrequins blijven rondom hangen. Sangelen worden op een zelfstandige kader vastgemaakt. De slaapkamer doet nog steeds dienst als ontvangstkamer, vandaar dan ook de rijke versiering. In Holland kwam meer het alkoop-bed voor meestal gevat in een gehele lambrizing.

koffer-bedden (9) : komen voor vanaf de 16e E. Het was een koffer waarop men een matras legde. Dit bed deed dienst voor het wakend personeel.

- Médaillier (10) : men begon oude Griekse en Romeinse munten te verzamelen. Men maakte voor de kollekties speciale koffers of kleine meubels met vakjes. Ook werd porphire, marmer, enz. verzameld.

- Toilettafel : was vroeger enkel een zeer mooi stuk stof, geborduurd of kantwerk waarop men alle toiletbenodigdheden bergrde. Pas in de 16e E. wordt hiermede een meubel bedoeld, doch nog steeds bedekt met hogervernoemde stof.

- Schuiven (11) : beginnen voor te komen in meubelen vanaf ca. 1583. De meubelen met vele kleine schuiven kennen hun hoogtepunt vanaf ca. 1630.

- Bibliotheek (12) : Benevens de koffers waarin boeken gelegd werden en lutrins met kleine kasten werden ook schuine planken rondom de muren aangebracht, waarop de boeken vastgehecht waren met kettingen.

- Kleerkasten : de klederkisten of koffers werden vanaf ca. 1560, in het zuiden, recht gezet en worden klederkasten. Dit idee wint stilaan veld en dringt tot ons door rond 1600. De koffer blijft nochtans in gebruik tot laat in de 18e E.

- Meubelen van Florentië : waren ingevoerde tafels, kabinetkastjes, ook mozaïken van marmer gebruikt voor tafelbladen en inlegwerk in meubelen
- Meubelen van Genua : werden ingevoerd vanaf de 16e E. tot het midden van de 17e E. Ze waren van notelaar (donker) met inleg van sterren, grotesken, arabesken, enz. in nacre (parelmoer) en ivoor of in citroenhout (geel). Deze meubelen zijn nochtans weinig doorgedrongen tot bij ons.

MUZIEKINSTRUMENTEN

- Harp : veel in gebruik, maar kreeg pas een bijzondere plaats in de muziek in de 17e en 18e E.
- Lier : muziekinstrument met koorden. Reeds gekend in de oudheid en terug in voege gebracht in de Renaissance
- Klavecimbel : de eerste werd in Italië gemaakt in 1520 om het spinet te vervangen. Het klavecimbel neemt een belangrijke plaats in onze binnenhuisinrichting omwille van zijn grootte en van zijn decoratieve vorm J. Van den Elsche en Hans Ruckers van Antwerpen verbeterden dit instrument tegen het einde van de 16e E. Hans Ruckers stuurde, samen met zijn vier zonen, dit instrument over gans Europa. De deksels waren prachtig geschilderd met taferelen, de poten gebeeldhouwd en verguld. Dit muziekinstrument, dat in alle grote huizen stond, werd pas verdrongen door de piano van de gebroeders Erard van Parijs in 1776.
- Spinet : In de 16e E. behoorde het bespelen van de spinet tot de opvoeding van de edele dames.

DE VERLICHTING (13)

Toortsen, flambelen en fakkels zijn nog steeds in gebruik ijzeren kandelaars of blakers op hoge voet om kaarsen in te zetten moeten de kamers nog verlichten.
Houten en ijzeren lusters, (14) vrij eenvoudig, hangen nog overal
Bronzen lusters komen voor, soms ook zilveren
Lantaarns zijn nog steeds gedicht met gezaagde hoorn, varkens-
blaas of perkament.
Torelière : grote staande kandelaars waarop verscheidene kaarsen konden staan.

Benevens draagbare kandelaars met kaarsen, grotere kandelaars in smeedwerk voor één of meerdere kaarsen, opkomst van kandelaars in geel koper (messing) (15)

Kronen of lusters : krans van enkele of dubbele rij opwaarts gerichte armen rondom een midden stam in gedraaid koper of gegoten brons. Onderaan een ring om naar beneden te trekken, en bovenop een beeldje - meestal een O.L.Vrouw of een wapenschild.

HUISRAAD

Uurwerken : Benevens de oude reeds gekende zonne-uurwerken, de zandlopers, de wateruurwerken en het meten van de tijd door opbranden van kaars of olie, werden in de 16e E. uurwerken gemaakt met veren in plaats van gewichten. Leonardo da Vinci (1452-1519) tekende reeds zo een werk. Het bestond uit een cylinder waarin het mechanisme met ressort zat en op de bovenkant kon men de uurplaat zien - het waren dus tafelklokken. Mooie werken, zelf astronomische uurwerken, werden vervaardigd in Augsburg, vanaf 1550.

Kristalglas : kwam uit Venetië tot in de 16e E. en werd als spiegel rijk uitgekaderd. De spiegels werden pas "groot" rond 1600 tt.g. 1 voet = 0,33 cm ongeveer.

Gebombeerde spiegels komen nog veel voor in de 16e E. (16) Spiegels (17) in goud, zilver, brons en koper worden nog altijd gebruikt. De metalen verdwijnen pas rond 1620.

Spoelbak of koelbak : (18) neemt een zeer belangrijke plaats in het interieur vanaf de 16e E. en tot het einde van de 18e E. Ze waren prachtig gedecoreerd in koper of marmer en meestal in ovale vorm.

Diananderie : Koper- en bronswerk van Dinant vanaf de 13e E., maar met hoogtepunt in de 16e E. Er werden lessenaars, lutrins, waterkruiken, kandelaars, mortiers, klokken, enz. gemaakt.

Tin (19) : In de 16e E. waren bijna alle kerken uitgerust met tinnen cibories, kelken en patenen. Als huisraad kwam vooral drink vaatwerk voor. In het interieur werd het soms aangebracht aan het beeldhouwwerk van de balksloefen en daarna verguld. Dit werd tot in de 16e E. toegepast (bijzonder in Holland).

Faience of aardewerk : men begint overal aardewerk te emailleren en te beschilderen.

Mortier of vijzel : blijft nog steeds in gebruik om specerijen te maken of te stampen. De Renaissance versierde ze met kleine médaillons, figuurtjes, inscripties en bas-reliëfs.

Zilverwerk : in het midden van de 16e E., onder invloed van Frans Floris, begint de Renaissance door te breken in de ornamenten

Geknauwd papier (papier maché) : nat gemaakt papier dat gemengd is met plaatser. Dit komt reeds voor in de decoratie in de 16e E.

Kachels : in geëmailleerde aarde van Duitse oorsprong, komen soms voor in onze streken. Na 1600 ook bij rijke burgers.

Fontein (20) : voor de handen te wassen, komen nog steeds voor in brons, koper, in tin of vertint. Ook in de keuken kwamen

fontein en voor maar dan gewoonlijk voorzien van een filter (uitvinding van de 16e E.).

Een handdoekrek of rol werd naast het fonteintje opgehangen.

Braadspit (Tourne broche) (21), tot in de 16e E. met de hand gedraaid. Vanaf 1574, mechanisch met tegenwicht. We moeten nochtans wachten tot het begin van de 18e E. om het te zien perfektioneren en om meer algemeen in gebruik te komen. Rond 1790 zijn het de horlogemakers die ze maken met ressorts.

Snijplank (tranchoir, trenchouer, tailloir, tailloer) = tablet waarop men vlees sneed, vroeger in hout (22) maar vanaf de 16e E. tenminste bij de rijken, vervangen eerst door tinnen plaatjes en later door tinnen borden. Ze bleven dienen tot tegen het einde van de 17e E.

De inventaris van Keizer Karel beschrijft ze : "en fachon de saucerons" - tt.z. met boorden, dus reeds een soort van bord (1536).

Noten

- (1) Schrijnwerkers waren verenigd in gilden met strenge wetten vanaf ca. 1580. Ze maakten meubelen, boiseries en lambriseringen, parketten, plafonds, ramen en luiken, gebeeldhouwde trapstijlen. Deze mensen waren dikwijls niet enkel goede stielmannen maar ook artisten die zelf alles ontwierpen dat ze maakten. De mode om kamers te bekleden met houten panelen gaf hun ruime gelegenheid om hun talenten te tonen. Ook in kerkmeubilair waren ze dikwijls ontwerper en uitvoerder. Vanaf de 18de eeuw werd meer en meer onderscheid gemaakt tussen schrijnwerkers in de bouw en meubelmakers, zetelmakers, ebenisten (voor plakhout en inlegwerk). Deze specificatie was bijna totaal tegen het einde van de 18de eeuw.
- (2) A. DELEN, Histoire de la Gravure dans les Anciens Pays-Bas, Parijs, 1924.
GUILMARD-JESSEN, Katalog der Ornamentiksammlungen der Kunstgewerbe-Museums, Leipzig, 1886.
F. PELLEGRIN, La Fleur de la Science de Pourtraicture et Patrons de Broderie, façon arabicque et plastique, 1530.
H. VREDEMAN DE VRIESE, Varium protactionum, 1557
H. VREDEMAN DE VRIESE, Cariatidum.
PIETER COECKE VAN AELST, Inventie der Colommen naar Vitruvius, 1539
Jan VREDEMAN DE VRIES (1527-1604, leerling van C. Floris), Différents Pourtraicts de Menuiserie.
Paul Vredeman de Vries (geb. te Antwerpen in 1567), tekende vele meubelen.
Gerard de Jode: grottesco in diverse manieren, 1554, naar modellen van H. Vredeman de Vriese.
Ook schilders waren propagandisten van de nieuwe stijl: Lucas van Leyden (1494 - 1533), Adriaan Collaert (1560 - 1618), Theodore de Bry (1528 - 1598), Crispijn de Passe (1540 - 1629) e.a.
- (3) In de 16de eeuw werden grote meubelen reeds versierd met ebbenhout. Rond 1580 werd het fijn gezaagd en kwam als eerste plakhout voor.

- (4) 1589, inventaris van Marguerite des Bordes à Bordeaux: "... ung bahut de Flandres, barré de bandes de fer et garny de deux serrures et clefs ..."
- (5) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571: " In de Staetcamer: item een uyttreckende tafel met een groen tafelcleet". Eveneens kwam deze voor in de "Cleyne camer, op de camer boven de keucken, op de halle"
- (6) Idem: "In de camer nu die rekenkamer: een hoogen fluwelen stoel met een fluwelen cussen voer den gouverneur"
Inventaris 1556 "ung banc à hault dossier de bois de chesne garny de son coffre" dus kofferbanken met hoge rug, deze rug werd hoger volgens de rang die men bekleedde.
- (7) Op de inventaris van het stadhuis van Antwerpen (1571) komen veel "scabellen" voor.
- (8) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571: " In de staetcamer: item seven nieuwe spaensche stoelen van leer."
- (9) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571: " Op de lijnwaetsolder: een toeslaende oude slaepcoetse"
- (10) De eerste médaillier die we kennen in onze streken is die van Margaretha van Oostenrijk (1523). Het wordt genoemd: "Coffre de médailles". Ook Keizer Karel bezat er een; inv. 1536: "Cabinet paré de médailles et curieuses antiquailles, de marbre, de jaspe, de porphire".
- (11) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571: "In de camer nu die rekenkamer: item een ander scapraye met twee sloten, daer inne vele laykens zijn".
- (12) In de inventaris van Margaretha van Oostenrijk (1523) lezen we over de bibliotheek die "estant en l'hostel de Madame, en sa ville de Malines" bevatte: "premier pourpitre, qui commence sur la pourte et va tout à l'entour jusques à la chemynée" en dan komt een tweede "pourpitre suyvent de précédent, qui s'étend entre les fenestres et la chemynée." Te midden van die plaats stonden zes grote lessenaars of lutrins waaronder kasten met reserveboeken. De gemeente Zutphen in Holland bezit nog steeds een dergelijk meubilair in de annexe gebouwen van de Sint Walburgiskerk. De boekdrukkunst vermenigvuldigde het aantal boeken in de 16de eeuw en hun volume en gewicht verkleinde, vandaar minder gebruik van lutrins, behalve dan voor kerkelijk gebruik.
- (13) De inventaris van Margaretha van Oostentijk (1524) vermeldt: "25 kandelaars waarvan 18 in zilver, 4 in verguld zilver, 2 in albast en 3 in geschilderd hout "à feuillages de marguerites et foilles de chaisne" - "à divers personnages" - "à mettre bougies, bien oeuvré de croix de Saint André, avec petites fleurs dedans lesdites croix."
- (14) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571: "Op de groote sale boven: item een yseren croone geschildert met de wapenen van Spaengien, item in de midden van de groote sale aen de contoiren, item op de sale beneden aen de staetcamer, item in de Heerncamer: een gesneden croone van houte."
- (15) Idem: "In de keucken item seshien metalen candelers, item vier metalen blackers".

- (16) Op vele schilderijen van het einde van de 15de en de 16de eeuw vinden we deze spiegeltjes terug in de fond van de bedden (Van Orley Museum Brussel) en op tafels waar geld verhandeld werd (Quinten Metsijs: de Goudweger, Louvre). Deze werden dus blijkbaar gebruikt om in de troebele tijden een groot zicht op de omgeving te hebben.
- (17) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571:
"Op de rentmeesterskamer: item noch eenen grooten vierkanten spiegel van stael in 't hout zeer antycx gesneden".
Rond 1550 noemde men een spiegel groot van 1 voet = 0,33 cm2.
- (18) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571:
"In de keucken: twee metalen coelbeckens d'een groot ende d'andere cleyen, een plat koperen coelbecken".
- (19) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571:
"In de keucken: item in den iersten dryendertich tennen stadsstoopen elck houdende dry potten
item viertich groote tennen schotelen, elck wegende vijff pont en halff
item seven tennen pispotten
item een tennen treserbecken (drinkbekken)
item een tennen comme
item een tennen olyepinte enz.
- (20) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571:
"op de rentmeesterskamer: item een tenne fonteyne"
De inventaris van Margaretha van Oostenrijk vermeldt in 1524:
"Une fontaine de fer blanc, assise sur VI lions dorés, le pied, le milieu et les chiefs aussi dorés"
Zie ook de gravure van Dürer "Histoire de la Vierge, 1501 e.a.
- (21) De inventaris van het stadhuis van Antwerpen vermeldt in 1571:
"In de keucken: item acht ijzeren speten (spit) sonder rollen
Item noch twee met rollen.
- (22) Naast deze houten, gepolierde of geschilderde plankjes waren in de prinselijke hoven reeds zilveren, vergulde en zelfs gouden plankjes. De grootte was in verhouding met hetgeen te snijden was. De grote stukken vlees werden gesneden op 4 sneden brood om de schaal niet te beschadigen. Dit brood werd niet gegeten aan tafel maar uitgedeeld aan de armen.
Het nu nog gebruikte volkswoord telloor, telloer, komt van tailloir.

P. Van Herck

Om te besluiten nog dit : daar schijnbaar geen waarde gehecht werd aan o.a. merktekens, heeft men een verlichting uitgewerkt die gewoon verblindt.

Een goede raad, neem een zaklamp mee en misschien ontdekt U nog wel een of ander belangrijks.

R. ADRIAENSSENS
November 1979

P.S. In Bulletin nr. 8, jaar 1979, moest onderstreept zijn :
einde van eerste paragraaf "Daarbij werd meermaals.....
of foutief benuttigd".